

SINERGETIK YONDASHUV ASOSIDA OLIY TA'LIM MUASSASALARINI BOSHQARISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Sadullayeva Gulchehra

Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya: Maqolada oliy ta'lim muassasalarini boshqarishda sinergetik yondashuvning nazariy asoslari, uning boshqaruv jarayonidagi afzalliklari va innovatsion imkoniyatlari tahlil qilinadi. Sinergetika tamoyillarining oliy ta'lim boshqaruv tizimiga tatbiq etilishi, murakkab tizimlar nazariyasi asosida boshqaruv samaradorligini oshirishning mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, O'zbekiston oliy ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida sinergetik boshqaruv modellari zarur bo'layotgani ilmiy manbalar asosida asoslanadi.

Kalit so'zlar: Sinergetika, sinergetik yondashuv, oliy ta'lim muassasasini boshqarish, murakkab tizimlar nazariyasi, o'z-o'zini tashkil etish, tizimli integratsiya, innovatsion boshqaruv, universitet boshqaruvi, raqamli transformatsiya, murakkab ijtimoiy tizim, o'zgaruvchan muhit, boshqaruv samaradorligi.

Аннотация: В статье анализируются теоретические основы синергетического подхода к управлению высшими учебными заведениями, его преимущества и инновационные возможности в процессе управления. Будет освещено применение принципов синергетики в системе управления высшим образованием, механизмы повышения эффективности управления на основе теории сложных систем. Также на основе научных источников обосновывается необходимость синергетических моделей управления в процессе модернизации системы высшего образования Узбекистана.

Ключевые слова: Синергетика, синергетический подход, управление высшим учебным заведением, теория сложных систем, самоорганизация, системная интеграция, инновационный менеджмент, управление университетом, цифровая трансформация, сложная социальная система, меняющаяся среда, эффективность управления.

Annotation: The article analyzes the theoretical foundations of a synergistic approach to the management of higher education institutions, its advantages and innovative capabilities in the management process. The application of the principles of synergetics to the management system of Higher Education, the mechanisms of increasing the effectiveness of management on the basis of the theory of complex systems are highlighted. It is also based on scientific sources that synergistic management models are needed in the process of modernization of the Uzbek higher education system.

Keywords: Synergetics, synergistic approach, higher education institution management, complex systems theory, self-organization, systematic integration, innovative management, university management, digital transformation, complex social system, changing environment, management efficiency.

Oliy ta'lim muassasalarini boshqarish XXI asrda keskin murakkablashib, tizimlarning o'zaro bog'liqligi, noaniqlik darajasi, tashqi omillarning tezkor o'zgarishi boshqaruvning an'anaviy yondashuvlarini takomillashtirish zaruratini yuzaga chiqarmoqda. Globallashuv, raqamli transformatsiya, ta'lim bozorida raqobatning kuchayishi, innovatsion iqtisodiyotning talablaridan kelib chiqib, oliy ta'lim muassasalari boshqaruvida sinergetik yondashuvni qo'llash dolzarb ilmiy-amaliy masalalardan biridir.

Sinergetika murakkab o'z-o'zini tashkil qiluvchi tizimlarni o'rganuvchi fan bo'lib, oliy ta'lim muassasasini ham ko'p omilli, ko'p pog'onali, ochiq va o'zgaruvchan tizim sifatida talqin qilishga imkon beradi.³⁴

Sinergetik yondashuv I. Prigogine, G. Haken kabi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, murakkab tizimlarning o'z-o'zidan tartibga kelishi, inqiroz nuqtalarida yangi sifat holatiga o'tishi, tartib va betartiblik o'rtasidagi dialektik jarayonlarni tushuntiradi.³⁵

Sinergetik yondashuv — bu murakkab tizimlarning o'z-o'zini tartibga solish, o'z-o'zidan rivojlanish va tashqi qo'zg'alishlarga moslashish xususiyatlarini o'rganuvchi ilmiy paradigma bo'lib, I. Prigogine tomonidan ishlab chiqilgan dissipativ tizimlar nazariyasiga asoslanadi. Ushbu nazariya shuni ta'kidlaydiki, murakkab ijtimoiy tizimlar (jumladan, ta'lim muassasalari) tartibsizlik (chaos) jarayonlari orqali yangi sifat bosqichiga o'tish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalari (OTM) ham murakkab ijtimoiy-pedagogik tizim sifatida quyidagi xususiyatlarga ega:

- o'z-o'zini rivojlantiruvchi ochiq tizim;
- tarkibiy elementlari (kadrlar, talabalar, bo'limlar) o'zaro ta'sirda bo'ladi;
- tashqi ta'sirlar (davlat siyosati, mehnat bozori, texnologiyalar) bilan uzviy bog'langan;
- ichki jarayonlari beqaror, ammo dinamika orqali yangi sifat holatiga chiqadi.³⁶

Demak, sinergetik yondashuv boshqaruvda markazlashuvdan ko'ra moslashuvchanlikni, yuqoridan pastga buyruq bo'lishi o'rniga tizim elementlarining o'zaro hamkorligi asosida rivojlanishni ko'zda tutadi.

1. Boshqaruv tizimining moslashuvchanligini oshiradi

Sinergetika o'zgaruvchan muhitda tizimning o'z-o'zini qayta tashkil etish qobiliyatini kuchaytiradi. OTMlar tezkor qaror qabul qilish, innovatsiyalarga moslashish imkoniyatiga ega bo'ladi.³⁷

2. O'zaro hamkorlik va jamoaviy boshqaruvni kuchaytiradi

Sinergetik tizimlarda har bir kichik elementning faoliyati umumiy natijaga ta'sir qiladi. Bu esa boshqaruv jarayonida:

- fakultetlararo integratsiya,

³⁴ Haken G. Synergetics: Introduction and Advanced Topics. Springer, 2004.

³⁵ Prigogine I., Stengers I. Order Out of Chaos. New York: Bantam Books, 1984.

³⁶ Arshinov V., Budanov V. Sinergetika i obrazovanie: slojnie sistemy v pedagogike. Moskva: Logos, 2001.

³⁷ Knyazeva H., Kurdyumov S. Osnovy sinergetiki: sintez nauk. Moskva, 1994.

- kadrlar salohiyatidan optimal foydalanish,
 - talabalarni boshqaruvga jalb etish
- imkoniyatlarini yaratadi.

3. Innovatsion rivojlanish uchun qulay sharoit yaratadi

Oliy ta'lim tizimi innovatsion loyihalar, ilmiy izlanishlar, startaplar uchun tabiiy ravishda "o'sish nuqtalarini" hosil qiladi. Sinergetik yondashuv inqiroz holatlarini yangi sifat bosqichiga o'tish nuqtasi sifatida ko'radi.³⁸

4. O'z-o'zini boshqarish (self-management) mexanizmini kuchaytiradi

Bu yondashuv OTM boshqaruvini markazlashuvdan xoli, mas'uliyatni bo'lishish asosida tashkil etishga imkon beradi.

Oliy ta'lim muassasalarida sinergetik boshqaruvning amaliy modellarini takomillashtirish. Sinergetik yondashuv asosida OTM boshqaruvini takomillashtirish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim:

1. Raqamli boshqaruv platformalarini joriy etish

Elektron kampus, LMS tizimlar, universitet boshqaruvini raqamlashtiruvchi platformalar tizimning o'zini o'zi boshqarish qobiliyatini oshiradi.³⁹

2. Akademik erkinlikni kengaytirish

Kredit-modul tizimi, o'quv rejalarida moslashuvchanlik, mustaqil ta'lim ulushining oshishi tizimdagi sinergetik jarayonlarni faollashtiradi.

3. Universitet ichidagi "o'sish nuqtalari"ni aniqlash

Sinergetika inqiroz holatlarida yangi imkoniyatlar paydo bo'lishini ta'kidlaydi. OTMda:

- ilmiy laboratoriyalar,
 - yoshlar startaplari,
 - innovatsion markazlar
- shu nuqtalarni tashkil etadi.

4. Universitetning tashqi aloqalarini kuchaytirish

Sinergetik tizimlarda ochiqlik muhim. Shu sababli:

- xalqaro hamkorlik,
- qo'shma dasturlar,
- ikki diplomlilik,
- sanoat bilan integratsiya

muassasaning sifat jihatidan o'sishiga olib keladi.⁴⁰

5. Boshqaruvda o'zaro bog'liqlikni kuchaytirish

Fakultetlar, kafedralar, bo'limlar o'rtasidagi uzviy integratsiya sinergetik tizimning ichki energiyasini oshiradi va tizimning chaotic → order o'tishini tezlashtiradi.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimi so'nggi yillarda jadal modernizatsiya bosqichiga kirgan. Prezident farmonlari va qarorlarida:

³⁸ Zang W. Synergetic Theory in Education Management. Educational Research Journal, 2019.

³⁹ Tapscott D. Digital Transformation in Higher Education. Oxford University Press, 2017.

⁴⁰ UNESCO. Synergetic Approaches to Higher Education Governance. Paris, 2020.

- universitetlar boshqaruvida avtomatlashtirilgan tizimlar joriy etish,
- xalqaro hamkorlikni kengaytirish,
- kredit-modul tizimini tatbiq etish,
- ilmiy-innovatsion muhitni rivojlantirish

kabi vazifalar belgilangan. Bu jarayonlarning barchasi sinergetik jarayonlar sifatida talqin etiladi.

Shu sababli sinergetik boshqaruv modeli O'zbekiston OTMlari uchun strategik zaruratdir.

Sinergetik yondashuv oliy ta'lim muassasalarini boshqarish tizimini yangi sifat bosqichiga olib chiqish imkonini beradi. Bu yondashuv OTMni tirik, o'zgaruvchan va uzluksiz rivojlanuvchi murakkab tizim sifatida ko'radi. Shuning uchun sinergetik model asosida boshqaruvni takomillashtirish O'zbekiston oliy ta'lim tizimi uchun strategik ehtiyojdir.

Bunday yondashuv universitening o'z-o'zini rivojlantirish, innovatsiyalarni joriy etish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash jarayonini jadallashtiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Haken G. Synergetics: Introduction and Advanced Topics. Springer, 2004.
2. Prigogine I., Stengers I. Order Out of Chaos. New York: Bantam Books, 1984.
3. Arshinov V., Budanov V. Sinergetika i obrazovanie: slojnie sistemy v pedagogike. Moskva: Logos, 2001.
4. Knyazeva H., Kurdyumov S. Osnovy sinergetiki: sintez nauk. Moskva, 1994.
5. Zang W. Synergetic Theory in Education Management. Educational Research Journal, 2019.
6. Tapscott D. Digital Transformation in Higher Education. Oxford University Press, 2017.
7. UNESCO. Synergetic Approaches to Higher Education Governance. Paris, 2020.